

Dr hab. Krystyna Barłóg Prof. UR
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Rzeszowski

Ocena

Rozprawy doktorskiej mgr Sylwii Niemiec pt. „UWARUNKOWANIA i PATOMECHANIZMY ZACHOWAŃ TRUDNYCH U ADOLESCENTÓW Z GŁĘBSZĄ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ „.

PROMOTOR: dr hab. Piotr Majewicz Prof. UP

PROMOTOR POMOCNICZY: dr Elżbieta Lubińska - Kościółek

Bardzo dziękuję Wydziałowi Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie za zaufanie i możliwość recenzowania rozprawy doktorskiej Pani Mgr Sylwii Niemiec. To szczególne zadanie traktuję jako zaszczyt.

Współczesne podejścia do problematyki funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną są konsekwencją przekształceń zachodzących w społecznej świadomości, ramą społecznego dyskursu. Zasadniczym elementem dzisiejszego rozumienia niepełnosprawności intelektualnej jest ujmowanie czynników, które stanowią jej kontekst (R.L Schalock, i. Brown, R. A. Cummins, 2002, J. Wyczesany, A. Krause, W. Dyckik, A. Zawiślak i inni). Po wielu latach społecznego wykluczania czy marginalizacji, coraz częściej patrzymy na rozwój i funkcjonowanie jednostki z perspektywy współdziałających ze sobą czynników biologicznych i środowiskowych, przy założeniu, że chcąc zrozumieć człowieka musimy go sytuować w kontekście środowiska (O. Speck, M. Karwowska-Struczyk i inni). Zależności pomiędzy jednostką a środowiskiem mają indywidualny charakter i pozostają pod wpływem wielu czynników. W literaturze przedmiotu jest już wiele opracowań na temat osób z niepełnosprawnością intelektualną, jednak są one poświęcone w większości dziecku z niepełnosprawnością intelektualną. Tymczasem wśród populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną osoby dorosłe stanowią znaczącą grupę (87,0%). Dorosłość, to nie tylko fakt metrykalny, to proces rozwojowy związany z osiągnięciem kolejnych poziomów dorosłości: biologicznej, społecznej, uczuciowej. Sposób wypełniania zadań rozwojowych uwarunkowany jest możliwościami jednostki i warunkami otoczenia (A. Brzezińska, 2000). Niepełnosprawność intelektualna, zwłaszcza głębsza niepełnosprawność intelektualna oraz jej konsekwencje w znaczący sposób utrudniają, a w wielu przypadkach uniemożliwiają wypełnianie zadań rozwojowych. Niepełnosprawność intelektualna jest bowiem zjawiskiem, które przebiega w sferze społecznej, i jako takie jest interpretowane jako „specyficzny rodzaj interakcji z innymi” (Gustavsson, Zakrzewska - Manterys, 1997). Podstawowym problemem z jakim muszą sobie radzić osoby z niepełnosprawnością intelektualną jest specyfika ich odbioru przez otoczenie społeczne, i przyjmowane wobec nich nastawienia, postawy, interakcje. Zmiany dokonujące się współcześnie w pedagogice specjalnej przeciwstawiają się wszelkim tendencjom ekskluzji społecznej we wszystkich obszarach funkcjonowania osób zagrożonych społecznym wykluczeniem. W takiej sytuacji niewątpliwie przez wiele lat była grupa osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

Recenzowana rozprawa doktorska dobrze wpisuje się tematycznie w kontekst działań podejmowanych w ostatnich latach również w Polsce na rzecz społecznego włączenia, integracji, inkluzji, autonomii i godnej jakości życia osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Współcześnie obserwujemy dynamiczny wzrost zainteresowania tą grupą osób w kierunku przyznania im pełni praw, a szczególnie godności i jakości ich życia. Prowadzone na ten

temat badania naukowe, zwłaszcza w polskiej rzeczywistości mają charakter marginalny. Tymczasem istnieje potrzeba całościowego rozpoznania uwarunkowań, oraz patomechanizmów zachowań trudnych adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Takiego zadania, który jeszcze nie był podejmowany w obszarze polskiej pedagogiki specjalnej, podejmuje się Doktorantka, Pani mgr Sylwia Niemiec w rozprawie doktorskiej pt. *Uwarunkowania i patomechanizmy zachowań trudnych u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*. Podjętą problematykę badań niniejszej rozprawy doktorskiej należy więc uznać jako nową, inspirującą określone działania, oczekiwaną społecznie zwłaszcza w aspekcie współczesnych wyzwań i potrzeb w pedagogice specjalnej nadal otwartą. Prezentując ocenę najpierw odniosę się do zagadnień ogólnych, tj. tematu oraz struktury tej dysertacji, a następnie zaprezentuję kwestie szczegółowe.

Uwagi ogólne

Tytuł rozprawy wskazuje, że mamy tu do czynienia z szerokim ujęciem zagadnienia. Jak wykazuje sama Doktorantka: *badania naukowe dotyczące uwarunkowań i patomechanizmów zachowań trudnych u adolescentów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym, które ujmują ten problem wieloaspektowo będą pierwszymi takimi badaniami w Polsce. Dotychczasowy stan wiedzy pozwala na określenie rodzajów, form oraz częstości występowania zachowań trudnych (...) na polskim gruncie tematyką zachowań niepożądanych zajmuje się przede wszystkim stosowana analiza zachowania, natomiast w większości ma ona odniesienie do osób z autyzmem lub całościowymi zaburzeniami rozwojowymi*"(s.5). Doktorantka prezentuje ten trudny badawczo, i mało rozpoznany diagnostycznie problem zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i empirycznym, przy założeniu, że na „*eskalację zachowań problemowych mają wpływ dwojakiego rodzaju czynniki. Pierwsza grupa to czynniki indywidualne, związane z płcią badanych, stopniem niepełnosprawności intelektualnej, zaburzeniami współwystępującymi, stanem somatycznym, potrzebami sensorycznymi, zaburzeniami psychicznymi oraz kompetencjami komunikacyjnymi. Drugi rodzaj czynników, to zmienne sytuacyjno-środowiskowe (..) W kontekście intensyfikacji zachowań niepożądanych, uwzględniono również rolę czynników motywujących*”(s. 5). Przyjęty do realizacji temat rozprawy doktorskiej określa w sposób jednoznaczny podjętą problematykę, w tym przyjęte zamierzenia badawcze ujęte w sposób komplementarny i modelowy. W rozprawie podjęto rzadko prezentowany jeszcze w literaturze, a szczególnie w badaniach naukowych trudny badawczo obszar do analizy, który znajduje uzasadnienie nie tylko teoretyczne, ale jest również oczekiwany dla oddziaływań praktycznych, co ma wartość szczególną, jest przedsięwzięciem ważnym i nowym, łączy się z wymogami dokonujących się współcześnie zmian, dla realizacji równych praw i przeciwstawienia się tendencjom marginalizacji i społecznego wykluczania. Odnosząc się do całości rozprawy należy w pełni przyznać, że Pani Mgr Sylwia Niemiec postawiła trudne zadanie badawcze do wykonania, i jednocześnie wykazała się doskonałą orientacją badawczą, podjęła się problemu, który nie jest rozpoznany i bardzo aktualny, oczekiwany w polskiej literaturze naukowej łącząc aspekty

uwarunkowań indywidualnych i sytuacyjno-środowiskowych, ale i motywacyjnych. Szczególnym atutem rozprawy jest skoncentrowanie uwagi badawczej na adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną oraz rzetelna diagnoza, wieloaspektowe ujęcie funkcjonowania tych osób, zwłaszcza rozpoznanie uwarunkowań zachowań problemowych, mechanizmów, które przyczyniają się do ich powstania. Szczególną wartością tego naukowego przedsięwzięcia są modelowe, szerokie i interdyscyplinarne ujęcia teoretyczne oraz nowatorskie, dokładnie opracowane wyniki, konkluzje, wnioski i uogólnienia zaprezentowane w sposób poprawny i interesujący mimo wielości danych, a treść ich jest oczekiwana i ważna.

Struktura pracy doktorskiej oraz teoretyczne podstawy badań własnych

Dysertacja doktorska Pani mgr Sylwii Niemiec składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów teoretycznych oraz rozdziału metodologicznego i trzech rozdziałów empirycznych. Przyjęta konstrukcja przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej ogólnie nie budzi wątpliwości. Struktura pracy jest poprawna i logicznie uporządkowana, zgodnie z intencją Doktorantki spójna, z próbą modelowego zaprezentowania podjętej problematyki. Potwierdza to, że Doktorantka dobrze zaprezentowała się jako badacz tak trudnej, nowej, i oczekiwanej poznawczo problematyki. *Tytuł rozprawy doktorskiej Pani mgr Sylwii Niemiec pasuje się w pełni w problematyce z zakresu pedagogiki specjalnej.* Dysertacja przyjmuje układ klasyczny, jest profesjonalnie przygotowaną i gruntownie przemyślaną całością, czyli składa się z części teoretycznej, metodologicznej i empirycznej i obejmuje 313 stron. Część teoretyczna składa się z dwóch rozdziałów i jest prezentacją wiedzy dotyczącej przyjętej problematyki. Rozdział III obejmuje cele badań własnych, problemy i hipotezy badawcze, teoretyczny model zachowań trudnych, metody, techniki i narzędzia badawcze, organizację i przebieg badań własnych, charakterystykę badanej grupy, oraz procedurę statystyczną zastosowaną dla prezentacji materiału badawczego. Starannie opracowane cele badań, problemy i hipotezy badawcze oraz interesujące narzędzia do badań wzbogacono również prezentacją teoretycznego modelu zachowań trudnych. Szczególnie obszerne są kolejne dwa rozdziały (rozdział IV i rozdział V) prezentujące w sposób wyczerpujący wyniki z badań własnych Doktorantki analizujące zachowania trudne badanych adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną oraz ich uwarunkowania, jak i związki interakcyjne zachodzące między zmiennymi indywidualnymi i sytuacyjno - środowiskowymi a zachowaniami trudnymi. Dysertacja składa się z profesjonalnie opracowanego *Wstępu*, w którym Doktorantka uzasadnia celowość podejmowanych działań. Jak pisze: "zasadniczym celem prowadzonych badań było określenie uwarunkowań nietypowych zachowań młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną". Wprowadzenie to we właściwy sposób uzasadnia potrzebę podjęcia rozważań nad kwestią rozpoznania uwarunkowań i patomechanizmów zachowań trudnych u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Doktorantka w tej części tekstu przyjęła perspektywę omówienia obu tych obszarów. W rozdziale pierwszym pt. *Zachowania trudne u osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną: perspektywa teoretyczno-empiryczna* w pięciu

podrozdziałach Doktorantka omawia problematykę zgodną z podjętym problemem badawczym, zadaje sobie trud prezentacji biologicznych i psychologicznych teorii zachowań trudnych, oraz form zachowań trudnych w kontekście psychospołecznego funkcjonowania adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Rozdział wzbogacony jest również przeglądem badań głównie zachodnich. W rozdziale II pt. *Uwarunkowania i patomechanizmy zachowań trudnych u adolescentów z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną* Doktorantka szczegółowo omawia czynniki algezyjologiczne i powodujące dyskomfort, zaburzenia psychiczne, dysfunkcje w obszarze funkcjonowania zmysłów, trudności w komunikowaniu się, oraz czynniki behawioralne. Rozdział ten oceniam bardzo wysoko. Doktorantka dokonała w nim syntezy wiedzy z tego zakresu wzbogacając ją wykresami, ważnymi schematami (jak np. Schemat 4 *przyczyny współistnienia niepełnosprawności intelektualnej i zaburzeń psychicznych*, s. 65, czy schemat 5, pt. *podłoże zachowań trudnych - reaktywność sensoryczna*, s. 75, czy schemat nr 6. pt. *proces warunkowania sprawczego*, s. 92, i inne) prezentując zagadnienie nie tylko z punktu widzenia pedagogiki, ale i nauk pokrewnych. Wielość prezentowanych zagadnień jest syntetycznie opracowana, a treść ich jest nowa, ujęta wielowymiarowo, ważna i oczekiwana z punktu widzenia podjętej problematyki. Całość części teoretycznej wzmacnia przegląd literatury przedmiotu. Ogólnie stwierdzam, że całość części teoretycznej stanowi rzetelną wiedzę z zakresu przyjętej problematyki. Należy stwierdzić, że Pani mgr Sylwia Niemiec podjęła się szczególnie trudnego zadania, z którego wywiązała się bardzo dobrze. Doceniam duży wysiłek Doktorantki w opracowaniu części teoretycznej rozprawy (głównie dotyczy rozdziału I i rozdziału II rozprawy). Analiza tej części rozprawy świadczy nie tylko o wiedzy Doktorantki na ten temat, ale i o umiejętności poprawnego, a zarazem interesującego jej zaprezentowania. Występujące czasem drobne potknięcia językowe mają jedynie wymiar fakultatywny.

Metodologia badań własnych

Rozdział III pt. *Badania własne* jest prezentacją założeń metodologicznych badań własnych. Mgr Sylwia Niemiec w sposób właściwy omawia w nim założenia badawcze badań własnych, sytuuje je w badaniach ilościowych. Przyjęty problem badawczy ma szeroki, wielowymiarowy kontekst, który wynika z relacji jednostki ze środowiskiem z uwzględnieniem wielu uwarunkowań i zależności, również zindywidualizowany, odnosząc się do konkretnej osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Tego rodzaju kierunek podejmowanych eksploracji wymaga przyjęcia wielu zmiennych, które charakteryzują się pewnego rodzaju nadrzędnością zarówno pod względem całego kontekstu oddziaływań, jak i w odniesieniu do samej młodej osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Autorka zaplanowała badania, którymi objęła 78 osobową grupę adolescentów (s. 116). Poprawnie sformułowała cele oraz problemy badawcze, hipotezy, zmienne i wskaźniki. Dobór i opis narzędzi badawczych jest bogaty i interesujący poznawczo. Doktorantka zastosowała zestaw narzędzi o ustalonej rzetelności (12), które pozwoliły na zebranie materiału badawczego umożliwiającego postawienie odpowiedzi na pytania badawcze, oraz

zweryfikowanie założonych hipotez. Taki dobór narzędzi do badań, jak i prezentacja przyjętego planu badawczego pozwalają na pozytywną ocenę w obszarze metodologicznym rozprawy. Pozytywnie oceniam również wielość zebranych danych, jak i sposób ich prezentacji, w tym poprawnie zastosowane metody analiz statystycznych. Nie zabrakło również pogłębionej analizy, i interpretacji wyników badań własnych, i ich porównanie do wyników badań innych autorów, przy czym nadmieniam, że Doktorantka dokonała pogłębionej analizy, formułuje wnioski bezpośrednio po analizach ilościowych, jak i gruntowne podsumowania poszczególnych rozdziałów. Analizę wyników badań własnych Doktorantka rozpoczyna od prezentacji wyników dotyczących zachowań trudnych występujących u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, prezentuje indywidualne uwarunkowania zachowań trudnych u badanych adolescentów głębszą niepełnosprawnością intelektualną, następnie przedstawia ogólne podsumowanie. W dalszej kolejności analizuje sytuacyjno-środowiskowe uwarunkowania i również zamyka je ogólnym podsumowaniem. Wielość informacji, ale i czytelność prezentowanych zagadnień może świadczyć o dobrych umiejętnościach Doktorantki w zakresie prezentacji tego obszernego materiału badawczego. Kolejny rozdział odnosi się również do przyjętych w postępowaniu badawczym zmiennych, jak i korelacji jakie mają miejsce między nimi. Doktorantka umiejętnie prezentuje związki interakcyjne zachodzące między zmiennymi indywidualnymi i sytuacyjno – środowiskowymi, a zachowaniami trudnymi, a treść ich jest ważna. Całość tego rozdziału bogatego w wielość poruszanych zagadnień, ale i prezentującego interesujące związki i zależności zamyka ogólne podsumowanie. Warto nadmienić, że niektóre tabele zostały również dodatkowo zamieszczone w Aneksie. Dysertację zamyka dyskusja i weryfikacja hipotez, które są zawarte w rozdziale VI, gdzie Doktorantka dokonuje podsumowania odpowiedzi na postawione pytania badawcze, oraz odnosi się do przyjętych hipotez. Szczególną wartością rozprawy jest opracowana w tym rozdziale empiryczna weryfikacja modelu zachowań trudnych, oraz implikacje dla praktyki pedagogicznej. Uzyskany materiał z badań własnych jest zaprezentowany w sposób modelowy i nowatorski. Logiczna jest również prezentacja uzyskanych wyników z badań, która pozostaje w związku z przyjętymi założeniami metodologicznymi. Wyniki z badań zaprezentowano w interesujących zestawieniach w formie diagramów, szczegółowo omówiono wnioski z badań własnych. Należy nadmienić, że Doktorantka zaprezentowała niezmiernie interesujący materiał z przeprowadzonych badań własnych, i przedstawiła go w sposób syntetyczny, dobrze zaprezentowany. Mając na względzie dotychczasowy stan badań i analiz oraz potrzeb, zwłaszcza w obszarze praktyki pedagogicznej wyłania się bezdyskusyjna konieczność analizy tego rodzaju problematyki, co dobrze może świadczyć o Doktorantce – badaczu, który nie tylko że dostrzega ważne poznawczo i oczekiwane empirycznie obszary badań naukowych w reprezentowanej dyscyplinie naukowej, ale również o jej praktycznym doświadczeniu.

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska jest w wielu zakresach ważna poznawczo w zakresie przyjętego do badań trudnego problemu badawczego, interesujących narzędzi badawczych, umiejętnego doboru respondentów, a szczególnie rozległych, interesujących,

modelowych badaniach empirycznych pedagogice specjalnej m. in. z następujących względów:

-*po pierwsze*: warunkiem podstawowym i istotnym z punktu widzenia celów rozprawy jest przyjęcie prezentowanych zagadnień holistycznie, co jest zgodne z potrzebami współczesnej pedagogiki specjalnej. Zaprezentowano rozległą, interdyscyplinarną wiedzę oraz kontekst patomechanizmów i uwarunkowań zachowań trudnych u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną,

-*po drugie*: Doktorantka i słusznie na podstawie analizy literatury przedmiotu i stanu dotychczasowych badań przyjmuje analizowane zagadnienia interakcyjnie, przy założeniu, że zawsze podstawową wartością jest człowiek, w tym przypadku młoda osoba z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, ale i warunki kontekstu głównie społecznego. Podjęto bardzo trudne zadanie rozpoznania w sposób całościowy, interakcyjny zachowań trudnych adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną,

- *po trzecie*: w przedłożonej do oceny dysertacji doktorskiej eksponowaną pozycję zajmują interesujące metody poznania naukowego, oraz wartościowe poznawczo narzędzia badawcze, które stanowią źródło bezpośredniego poznania rzeczywistości, ale i umożliwiają całościowe ujęcie problemu ze wskazaniem indywidualnych preferencji badanych.

-*po czwarte*: dla realizacji celów badań własnych zbudowano model zachowań trudnych i poddano go empirycznej weryfikacji, który konsekwentnie realizowano w toku badań własnych. Umożliwiło to poznanie nie tylko warunków, ale i zachowanie badanych respondentów, dostarczając tym samym wiarygodnych danych dotyczących analizowanego problemu badawczego. Zaprezentowano nowe, interesujące wyniki z badań i analiz, a dokładna synteza problemu stanowi podstawę do bardziej efektywnych praktycznych oddziaływań diagnostyczno - terapeutycznych i opiekuńczych, wspomagających.

Można jeszcze wskazać na inne walory poznawcze przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej jak chociażby: dobór próby do badań, bezpośrednie interakcje z badanymi respondentami czy inne. *Poprzestaną na wskazaniu tych, które już zaprezentowałam powyżej uzasadniających konkluzję, że praca odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim.* Nie ulega wątpliwości, że w wielu obszarach praca stanowi nowatorski, interesujący materiał, jednak w niektórych fragmentach dostrzegam pewnie niedociągnięcia, które wymagają dyskusji, a które przedstawiam poniżej:

rozdział metodologia wymaga dookreślenia, że jest to: metodologia badań *własnych*, w części teoretycznej warto zrezygnować z prezentacji badań dotyczących dzieci, z wyeksponowaniem tych, które odnoszą się do adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Może warto również wzbogacić część teoretyczną o najnowszą literaturę np .A.I. Brzezińska, I Chrzanowska, A. Mikrut, J. Wyczesany, S. Wrona,

M. Zaorska czy inni, rezygnując tym samym z wielości cytowań M. Piszczek, 2007, s. 40. s. 42, 45 i następne.

Ogólna ocena rozprawy doktorskiej, uwagi końcowe:

Przedstawiłam niektóre problemy czy kontrowersje do dyskusji jednak nie po to, aby kwestionować rzetelny wysiłek badawczy Pani mgr Sylwii Niemiec, ale aby wskazać, że prezentowane w rozprawie doktorskiej zagadnienia są nowe, interesujące, oczekiwane, w nauce nadal otwarte. Można wskazać, że materiał badawczy został umiejętnie zaprezentowany i zawarte w nim treści mają zarówno poznawczą, jak i praktyczną wartość. Pracę doktorską Pani mgr Sylwii Niemiec oceniam pozytywnie i uznaję jako ważny głos badacza w obszarze pedagogiki specjalnej. Wnioskuje, że ze względu na nowatorską problematykę badań, duży wysiłek badawczy oraz modelowe zaprezentowanie zagadnień zawartych w rozprawie doktorskiej pracę doktorską Mgr Sylwii Niemiec należy wyróżnić.

W końcowym wniosku stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Sylwii Niemiec pt. *Uwarunkowania i patomechanizmy zachowań trudnych u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* odpowiada warunkom określonym w Ustawie, spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, stanowi podstawę do ubiegania się o stopień naukowy w zakresie pedagogiki, i na tej podstawie stawiam wniosek o dopuszczenie mgr Sylwii Niemiec do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora.

Rzeszów-27-10-2019r.